

Podzelená:

pozoruhodný lexém z prostředí českožidovské komunity

Josef Bartoň (Praha)

The Czech-Jewish community in Bohemia and Moravia used in its sociolect a lot of specific lexical elements. One of them is also the lexeme *podzelená* (as Czech term for the religious holiday *sukkoth*, i.e. the Jewish Feast of Tabernacles, sometimes also for the ritual hut *sukkah* itself) that is missing in prestigious Czech dictionaries. It emerged – in a very exceptional and rare way – from the prepositional elliptical collocation *pod zelenou*. It appears already in the oldest Czech translation of *siddur* in 1847, and also relatively profusely in the texts of Jewish origin (primarily of the Czech-Jewish assimilative orientation) as late as the holocaust period. In post-war decades, this term was finally replaced by the word *sukot* (indeclinable plural in Czech) as a consequence of a new cultural situation in the Czech Judaism (the arrival of new members from Ruthenia and Slovakia to Czech Jewish communities, shift to orthodoxy, regeneration of the knowledge of Hebrew, cultural orientation to Israel).

Židovská komunita, která řadu staletí žije v prostředí evropských národů,¹⁾ obohatila jejich jazyky o řadu prvků, zvláště v oblasti lexika. V češtině různého stylového zabarvení zdomácněly nejen výrazy označující specifické skutečnosti judaismu (*rabín*, *maces*, *šábes*, *košer*, *mikve*), ale i několik takových slov, u nichž si uživatel často ani není vědom jejich původu: *košerák* 'velký nůž' (pův. 'nůž určený pro porážku zvířat rituálně legitimním, tj. "košer" způsobem'), *melouch* 'pokoutní práce' (pův. hebr. *av melacha* 'práce, která se nesmí vykonávat o šabatu'), *mišuge* 'pomatenec', *pejzy* 'delší licousy nebo vlasy přechýlující před ušima' (pův. hebr. *pe'ot* 'okraje', tj. okraje vlasů a vousů, které se z rituálních důvodů nemají stříhat), *šoufl* 'zle, špatně'. Většina takových výrazů má svůj prvotní etymologický zdroj v západosemitském jazyce, hebrejštině nebo aramejštině.²⁾

Je logické, že židovská komunita, jejíž významnou charakteristikou je značná kulturní uzavřenost umocněná užíváním zvláštního mrtvého jazyka liturgického, případně i teologického (hebrejštiny a zčásti aramejštiny), si také do českojazyčného prostředí přenášela většinu termínů svého náboženství a dalších výrazů specifických pro vlastní kulturu právě z tohoto semitského zdroje. Staly se pak součástí "židovské češtiny", vícevrstevného a proměnlivého útvaru, který se dá asi

1/ Pro naše teritorium máme živý jazykový kontakt mezi hebrejštinou a češtinou doložen z velmi rané doby početnými glosami vpisovanými do hebrejských textů již od 12. století. Průkopnickou prací k tomuto tématu je Jakobson, R., *Řeč a písemnictví českých Židů v době přemyslovské*, in: Kulturní sborník Rok, New York 1957, s. 35-46. O čtvrt století mladší článek J. Sedínové *Altschechische Glossen in mittelalterlichen hebräischen Schriften und älteste Denkmäler der tschechischen Literatur*, in: *Judaica Bohemiae XVII* (1981), č. 2, s. 73-89, přináší kromě svých vlastních akcentů (především problematika ortografie památek) také cenný bibliografický přehled.

2/ Do češtiny se dostaly obvykle prostřednictvím jidiš, v minulosti běžného komunikačního jazyka velké části aškenázských (tj. středo- a východoevropských) Židů.

nejpříhodněji označit jako *židovský sociolekt* (užívaný v běžné komunikaci v prostředí s centrem uvnitř náboženské komunity),³⁾ v jistém výseku snad i jako svého druhu hagiolekt (jazyk nebo spíše funkční styl užívaný v modlitbách, které není nutno pronášet přímo hebrejsky, případně v synagogálních kázáních atd.; funkci hagiolektu v přísném smyslu v českých obcích nicméně kontinuálně až dodnes plní většínou bohoslužebná hebrejšтина). Jednou z oblastí, kde se oba útvary přirozeně protínají, je významný lexikální okruh názvů svátků: kromě každotýdenního *šabatu* jsou hlavními židovskými svátky *pesach*⁴⁾ (velikonoce), *šavuot* (svátky týdňů, letnice), *sukot* (svátky stanů), *Šmini aceret* (Osmý den slavnostního shromáždění), *Roš ha-šana* (liturgický Nový rok), *Jom kipur* (Den smíření). Názvy svátků zde předkládám v obvyklé dnešní podobě,⁵⁾ která obráží silný (přímý⁶⁾) jazykový vliv, jaký na terminologii českého judaismu uplatnilo celosvětové oživení hebrejštiny po 2. světové válce a po roce 1990 prohloubení kontaktů s Izraelem, kde je ivrit (novohebrejšтина) nejen jazykem úředním, ale i prvním komunikačním jazykem většiny obyvatel. Uvedený výčet jen podtrhuje trvání (či dokonce posílení) staré tendence mechanicky přejímat hebrejské lexikální jednotky do českého textu téměř nebo zcela bez úprav; nejnápadnější charakteristikou je častá nesklonnost.

V tomto příspěvku se zastavíme u jednoho vzácného, dnes již historického případu, kde českojazyčné židovské společenství spontánně i oficiálně užívalo výrazu původem českého a zároveň patrně zcela originálního, tj. vzniklého na půdě komunity a neužívaného jinde než v "židovské češtině". Jde o označení *podzelená*, starší ekvivalent pro dnes běžné *sukot*.

Sukot – slavnost stánků

Sukot (ž. mn. neskl.; jde o množné číslo hebrejského *suka*⁷⁾ 'stan, chatrč'; nezkrácený hebrejský název zní *chag ha-sukot*, 'slavnost stanů') jsou velmi významné svátky začínající úplňkem podzimního měsíce *tišvi* (září/říjen); trvají 7+1 den

3/ Nejnověji srov. Bondyová, R., *Mezi námi řečeno (Jak mluvili Židé v Čechách a na Moravě)*, Praha 2003. Tento slovník představuje poměrně rozsáhlou lexikální zásobu a frazeologii specifickou pro někdejší "židovský žargon". Výraz *podzelená* však nezachycuje.

4/ Pokud jde o velkopísmennost u židovských svátků, označuji malým počátečním písmenem svátky vícedenní a názvy měsíců, velkým písmenem slavnosti jednodenní. Skutečný úzus v českých textech je ovšem rozkolísaný, a to i v dnešní době. V citovaných dokladech velkopísmennost neupravuji.

5/ Neuvádím varianty pocházející z různého výslovnostního úzu, jehož proměny a kolísání můžeme zaznamenat v českojazyčných židovských textech zhruba od pol. 19. stol. do pol. 20. stol. (pak se podoby většinou standardizují do formy, kterou v následujících příkladech uvádím jako první), např.: *šabat/šábes/sabat/sabath*, *šavuot/ševuot/šebuoth/švuos/šavues*, *sukot/sukoht/sukos/sukaus/sukes*. České ekvivalenty, které jsou v závorkách, se v židovském prostředí objevují málo, a to spíš jako pomůcka pro vysvětlení lidem "mimo komunitu".

6/ Již bez jakéhokoli prostřednictví jidiš či "židovské němčiny": brzy po 2. světové válce přestávají tyto jazyky ve zbývajících málo početných českých a moravských židovských komunitách fungovat.

7/ Pro hebrejské výrazy užívám zjednodušený přepis do latinky podle úzu slovníku Sivan, G. – Newmann, J., *Judaismus od A do Z*, přel. M. a D. Zbavitelovi, Praha 1992.

v Izraeli a 7+2 dny mimo Izrael. Vyjadřují radost ze sklizené úrody a současně připomínají dávnou nezajištěnost lidu Izraele putujícího pouští, přeneseně pak i nezajištěnost každého člověka a jeho závislost na Hospodinově milosrdenství. Biblicky jsou zakotveny v 3. knize Mojžíšově (23,34-36.39-43) a 5. knize Mojžíšově (16,13-15). Nezajištěnost je symbolizována povinností pobývat určitý čas v *suce*, zvláštním provizorním přístřešku (besídce, chatce, "stánku") se střechou ze zelených olistěných větví nebo z chvojí, skrze niž mají být v noci vidět hvězdy. Takový přístřešek může být různých rozměrů: i na našem území se často stavěly prostorné lehce konstruované besídky, zřizované pro potřebu celé místní židovské náboženské obce; malé *suky* bývaly na půdě pod odsuvnou částí střechy. Radost z úrody země připomíná předpis, podle něhož je třeba každý den svátků obřadně uchopit tzv. *čtyři druhy* (tj. části čtyř druhů rostlin), což jsou: *etrog* (plod speciálního druhu citrusu), *lulav* (ratolest z datlové palmy), *hadass* (větvíčky myrty) a *arava* (větvíčky potoční vrby). V levé ruce se drží *etrog*, svazek zelených ratolestí má věřící v pravé ruce. *Čtyři druhy* se nosí v liturgickém průvodu a během bohoslužeb v synagoze se jimi obřadně mává.

Vedle hebrejského *sukot* a českého (biblického) překladového *svátek/slavnost stanů/stánků*⁸⁾ jsou dobře doložena také označení *svátek/slavnost pod zelenou* a substantivum *podzelená*. Právě na ně, především na formu *podzelená*, budou zaměřeny následující odstavce.

Pod zelenou

Ustálené slovní spojení *pod zelenou* ve staročeských památkách pravděpodobně ještě není,⁹⁾ chybí i u starších slovníkářů (Rešelius 1560 a 1562, Veleslavín 1586 a 1598, Rosa, Vusín 1700-1706).¹⁰⁾ Není ale zcela bez zajímavosti, že v bibli Pražské

8/ Překladové označení *svátek/slavnost stanů/stánků* (jako ekvivalent starozákonního hebr. *chag ha-sukot* a novozákonního řec. *skénopégia*) bylo a je obvyklé spíše v křesťanských textech, v textech židovských často jen jakožto "vysvětlivka" pro publikum mimo komunitu.

9/ Alespoň je neuvádí *Staročeský slovník*, Praha 1968-. Ze starší doby však máme některá poněkud příbuzná spojení v úzce terminologických (vinařských, chmelařských) kontextech. V lístkovém materiálu *Staročeského slovníku* k budoucímu heslu *zelené* jsou citovány latinsky psané (účetní) doklady z 15. stol.: *in labore pod zelene / podzelene; a fossura pod zelene*. Výraz *pod zelené / podzelené* je zjevně ustálený termín specifikující druh (dobu?) práce na vinici nebo chmelnici. Příbuznou konstrukci nacházíme také u Veleslavína (*Nomenclator* 1586; doklad cituje i Jungmann): *kopání pod zeleno*. Publikovaná část *Staročeského slovníku* má heslo *podzelené, -ého n. (?)* s odkazem na budoucí heslo *zelené* a s doklady z české části urbáře kláštera Chotěšovského (patrně z druhé poloviny 15. stol.), kde nacházíme několikrát spojení *na podzelené na vinici kopati/dělati* (s ojedinelou variantou *na podzelenie*). Slovník podává vysvětlení, že jde o *druhé okopávání (kdy se již réva zelená)*. Spojení *pod zeleno, pod zelené* jasně vykazují přinejmenším tendenci k adverbializaci; doklady *na podzelené* jsou možná svědkem substantivizace (neutrum *podzelené*) a vytvoření nového pevného spojení.

Rád bych poděkoval za ochotnou konzultaci a pomoc při úvahách o zdrojích možných dokladů i za přístup ke staročeským excerptům zvláště dr. M. Homolkové z kolektivu *Staročeského slovníku ÚJČ AV ČR*.

10/ Tomáš Rešelius, *Dictionarium latino-bohemicum*, Olomouc 1560, *Dictionarium bohemi-co-latinum*, Olomouc 1562; – Daniel Adam z Veleslavína, *Nomenclator tribus linguis*, Praha 1586, *Silva quadrilinguis*, Praha 1598; – Rosa, V. J., *Thesaurus linguae Boëmicæ* (rkp.); – Vusín, K., *Dictionarium von dreien Sprachen*, Praha 1700-1706.

(1488²) se v místě týkajícím se ustanovení svátků *sukot* (3. Mojžíšova 23,41-42) dvakrát hovoří o *búdách zelených*.¹¹⁾

Spojení *pod zelenou* je slovníkově doloženo nejdříve u Tháma (1788)¹²⁾ v rámci hesla *Lauberhütte* – ‘větвовý stánek’, *darunter sitzen* – ‘pod zelenou seděti’. Přitom se může celkem pravděpodobně jednat právě o plnění náboženské povinnosti pobytu v židovské *suce* (hebrejský kořen *j-š-b* užívaný v této obřadní souvislosti má základní význam právě ‘sedět’). Není však zcela vyloučeno, že jde prostě o pobývání v jakékoli besídce vyzdobené listím či v boudě z větví, jak to umožňuje sémantické pole německého výrazu *Lauberhütte*. U Tomsy (1791)¹³⁾ dotyčné spojení nenajdeme. Dobrovský (1802 a 1821)¹⁴⁾ má *Lauberhütte* – ‘stánek pod zelenou’, ale připojuje navíc heslo *Lauberhüttenfest* – ‘svátek stanů židovských’,¹⁵⁾ takže je situace ještě o něco více nejednoznačná než u Tháma. Jungmann (1835-1839)¹⁶⁾ cituje z Dobrovského *stánek pod zelenou*, a to již v rámci zužujícího dílčího hesla *zelená (u Židů)*, a doplňuje (s odkazem na úzus) spojení *Židé jsou dnes pod zelenou*. Kott (1878-1906)¹⁷⁾ zaznamenává *stánek pod zelenou (u židův)* a *svátek pod zelenou*. V PSJČ (1935-1957)¹⁸⁾ je spojení *pod zelenou* uvedeno jednak ve zcela obecném, nenáboženském významu ‘pod širým nebem’ (doklady: *dnes je veliká tabule pod zelenou*, J. K. Tyl; *jsme si... najali pokoje “Pod zelenou”... jsme se zavrtali do kopy sena*, Lid. noviny), jednak v židovském kontextu (*o slavnosti “pod zelenou”*, J. Neruda). Na židovské prostředí odkazuje také citát s příbuzným obratem, v židovském kulturním kontextu ojedinělým, *pod zeleným (když my židé máme “pod zeleným”, nebývá tak krásně jako teď*, V. Kosmák; PSJČ připojuje vysvětlení *židovské svátky začátkem léta s chybným udáním času, protože sukot jsou slavnost podzimní*). Tento obrat vykazuje blízké představové východisko i stejné tvoření (substantivum stř. rodu *zelené* ‘zeleně’) jako moravské folklorní, ve standardních slovnících, pokud vím, nezachycované označení *hody / taneční veselice pod zeleným* (dodnes běžně na některých vesnicích v Podluží: místo, kde se koná slavnost, je vyzdobené zelenými větvemi). Váša – Trávníček (1937) má jen stručně *slavnost pod zelenou* – ‘židovs. svátek’. SSJČ

11/ Ve 23,41 je patrně jako vysvětlující vsuvka po slovech *budete světiti tu slavnost* (lat. *celebrabitisque sollemnitate eius*) připojeno *v stáncích a neb v búdách zelených*; 23,42 má jako ekvivalent lat. *in umbraculis* slova *v búdách zelených a neb pod stieny ratolestí*. Je to patrně specifikum právě jen bible Pražské (I. a III. redakce staročeského překladu tyto vsuvky nemají; texty II. redakce jsem nesledoval, ale s nejvyšší pravděpodobností v nich tyto vsuvky také nejsou, rozhodně to platí pro bibli Litoměřickou). Výraz *búda zelená* (jako dovysvětlení poněkud neurčitěho *stánku*) asi svědčí o tom, že překladatel měl naprosto konkrétní představu o podobě *suky* u tehdejších pražských židů.

12/ Thám, K. I., *Neues ausführliches und vollständiges deutsch-böhmisches Nationalexikon*, Praha 1788.

13/ Tomsa, F. J., *Vollständiges Wörterbuch der böhmisch- deutsch- und lateinischen Sprache*, Praha 1791.

14/ Dobrovský, J., *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, 1. díl Praha 1802, 2. díl Praha 1821.

15/ Tj. slavnost *sukot*.

16/ Jungmann, J., *Slovník česko-německý*, Praha 1835-1839.

17/ Kott, F., *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-fraseologický*, Praha 1878-1906.

18/ *Příruční slovník jazyka českého*, Praha 1935-1957.

(1960-1971)¹⁹⁾ uvádí *pod zelenou* – ‘v přírodě, pod širým nebem’ jako ustálené spojení, které ilustruje dokladem *Pod zelenou* – ‘velký žid. svátek’²⁰⁾. SSČ (1978/1994)²¹⁾ spojení *pod zelenou* vůbec nemá.

Za zmínku stojí, že výraz *slavnost pod zelenou* figuruje také v moderních větších německo-českých slovnících jako jediný ekvivalent německého *Laub(er)hüttenfest*, i když nejvýznamnější z nich, slovník H. Siebenscheina,²²⁾ ve všech sedmi dosavadních vydáních opakuje starou věcnou chybu ve výkladové poznámce *židovské jarní svátky*. Stejně tak donedávna nejvýznamnější anglicko-český slovník A. Osičky a I. Poldaufa má i ve svém posledním vydání (1970)²³⁾ dílčí heslo *feast of tabernacles* – ‘pod zelenou’. Jako jiný příklad vitality výrazu může sloužit heslo *Kuczki* v novém velkém polsko-českém slovníku,²⁴⁾ kde je uveden jediný význam ‘Pod zelenou (*židovský svátek*)’.

Nejobvyklejší označení této slavnosti je v poválečné době a tím spíše v současnosti *sukot* (a běžné označení “rituální chaty-besídky” je *suka*), zvláště v publikacích blízkých židovskému náboženskému prostředí. I v druhé polovině 20. století, ba dodnes, se však někdy objeví také spojení *slavnost/svátek pod zelenou*, zvláště v překladové beletrii (patrně vlivem slovníků) nebo v textech, které nějak navazují na starší tradici.²⁵⁾

Podzelenou

Vedle spojení *pod zelenou* je možno (vzácně) narazit také na spřežku *podzelenou*. První a jediný slovníkový doklad je u Franty Šumavského (1844-1851)²⁶⁾: *Laubgezelt* – ‘stan, stánek větvový, od.’²⁷⁾ *podzelenou*, ale dost možná jde jen o tiskovou chybu – vynechání mezislovní mezery (tj. *stánek pod zelenou*). Nelze nicméně vyloučit, že slovník obráží spontánní úzus, kde se výraz *podzelenou* chápal jako hotová příslovečná spřežka, snad i s inklinací k užití ve funkci nesklonného

19/ *Slovník spisovného jazyka českého*, Praha 1960-1971.

20/ Velké písmeno *Pod zelenou* (nerespektující vlastně dobovou normu) je v prestižním slovníku motivováno patrně vlivem definujícího výrazu *svátek* (v singuláru): autoři slovníku nejspíš implicitně předpokládají, že jde o svátek jednodenní.

21/ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 1978; 2. vyd. (doplněné a upravené) Praha 1994.

22/ Siebenschein H. a kol., *Německo-český slovník*, 1. vyd. Praha 1964 až 7. vyd. Praha 2002.

23/ Osička, A. – Poldauf, I., *Anglicko-český slovník*, 4. vyd. (s připojenými Dodatky) Praha 1970.

24/ Oliva, K., *Polsko-český slovník*, 1. vyd. Praha 1995, 2. vyd. 1999.

25/ Dva příklady: Gold, M., *Židé bez peněz*, přel. Olga Fialová, Praha 1962, s. 138: *...miloval jsem romantické hody při Slavnosti pod zelenou...*; – Saxlová, M. – Sýs, K., *Soulet a jiné básně aneb Židovská kuchařka*, Praha 1991, s. 11: *...přichází svátek stánků, sukot, Pod zelenou – poslední název nejtrefněji vystihuje zvyk stolovat během tohoto svátku v chatkách se střešou z větví a ratolestí...*

26/ Franta Šumavský, J., *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, Praha 1844-1846, a *Česko-německý slovník*, Praha 1851.

27/ Zkratka německého *oder* ‘nebo, či, čili’.

adjektiva ("sukotový", vztahující se k slavnosti sukot').²⁸⁾ Nasvědčovaly by tomu i podstatně mladší doklady v překladovém textu publikovaném ve Věstníku Židovské náboženské obce v Praze v r. 1950:²⁹⁾ *sukot – stánky podzelenou; v době svátků podzelenou; zřídít stánky podzelenou.*

Podzelená

Slovníkově je tento výraz bezpečně doložen pouze u K o t t a (1878-1906). Stará čeština jej pravděpodobně ještě nezná, starší ani novější většinou slovníky jej nezaznamenávají. Kottovo heslo *podzelená, -é f.* má výklad 'židovská slavnost stánků' a odkazuje na *usus* (tím se rozumí řeč obecná), což by snad mohlo osvětlovat i mlčení pozdějších prestižních slovníků. V každém případě se však substantivum *podzelená* objevuje v tištěných textech židovské proveniencce již od počátku českožidovského hnutí ve 40. letech 19. století.³⁰⁾

První doklad jsem našel v nejstarší dvojjazyčné hebrejsko-české tištěné publikaci *Modlitby israelitůw* (1847).³¹⁾ Jedná se o tzv. *sidur*, sbírku všech důležitých liturgických a paraliturgických textů pro veřejné bohoslužby i pro domácí pobožnosti. Tato pozoruhodná kniha se zrcadlově tištěným textem modliteb v hebrejštině a češtině vznikla *wlasteneckou horliwostí několika mladých Israelitů w Praze, kteří nejen w spojení s jedným z nejučenějších slowospytcůw*³²⁾ *tento překlad obstarali.* Český text vykazuje dost nedbalou typografickou úroveň (množství tiskových chyb, kroužek nad *ů* je nahrazen obloučkem) i redakční práci, což na druhou stranu umožňuje sledovat např. rozkolísanost, nehotovost terminologie (např. velikonoční slavnost *pesach* má na různých místech různé české ekvivalenty: *swátek nekwašeného koláče, swátek nekwašeného chleba, swátek nekysaného koláče*). Slavnost *sukot* je zde nazvána vícekrát *swátek pod zelenou*, ale jednou překladatelům "uniklo" spojení *na podzelenou*: je to pravděpodobně svědectví živého, mluveného úzu.

V původní i přeložené beletrii či publikacích odborných nebo popularizujících (včetně o něco pozdějšího *Ottova slovníku naučného 1888-1908*³³⁾) se stále běžně

28/ Nesklonná adjektiva (ovšem zpravidla nečeského původu) byla v židovském sociolektu častá, srov. *maso košer / košer maso* 'rituálně přijatelné', *jontivik mouka* 'sváteční'.

29/ *Před svátkem sukot*, in: Věstník Židovské náboženské obce v Praze, roč. XII, č. 38, Praha 1950. Jedná se o překlad krátkého výňatku z povídky *David Leb Magdeburger* německo-jazyčného pražského spisovatele Salomona K o h n a (1825-1904). Jméno překladatele není uvedeno, ale je pravděpodobné, že se jedná o překlad nový, pořízený ad hoc. Zajímavé je srovnání se starším překladem (celá rozsáhlá povídka vyšla knižně: *David Leb Magdeburger*, přel. František Holeček, Praha 1908), který má *slavnost pod zelenou, stánky pod zelenou*, ale také synonymně užívané skloňované maskulinum *sukkos, -u 'suka'*, mn. č. *sukkosy* (proti nesklonnému singuláru *suka* a nesklonnému hebrejskému plurálu *sukot* v novém překladu výňatku).

30/ Z novějších publikací informuje poměrně obsažně (včetně základních bibliografických odkazů) o dějinách českožidovského hnutí i o jeho ideovém zakladateli, Siegfriedu Kapperovi (1821-1879) P ě k n ý, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 2001.

31/ *Tefilot Jisrael – Modlitby Israelitůw*, Vídeň 1847.

32/ Jde o všestranného filologa, básníka a překladatele Josefa Jaroslava Kalinu (1816-1847).

33/ V heslech *Nehemiáš a Sedm.*

používá "standardní" předložkové spojení *slavnost/svátek pod zelenou*, stejně tak i v leckterých textech, které chtějí nést, byť neformálně, jakýsi punc oficiálnosti uvnitř českožidovské komunity, např. v drobnější sbírce modliteb pro paní a dívky, do češtiny přeložených Hynkem Krausem (1881).³⁴⁾ Avšak od osmdesátých let se dostává jednoslovnému označení *podzelená* významné podpory z oficiálních míst českožidovského hnutí. Vychází nový obsáhlý hebrejsko-český sborník modliteb (*sidur*), s překladovým textem z pera vůdčí osobnosti hnutí Augusta Steina (1884).³⁵⁾ Modlitební kniha je ve srovnání se svou předchůdkyní z r. 1847 již vyvedena po všech stránkách (překladové i redakční) podstatně precizněji a jednoznačně dává zelenou termínu *podzelená* (jen v rubrikách stojí zpravidla, i když ne důsledně *sukot*). Podobně je tomu také u dalšího hebrejsko-českého *siduru*, kde je překlad modliteb výsledkem práce Morice Krause (1903),³⁶⁾ jiného předního muže v asimilačním směru českého judaismu. Oba překlady se dočkaly několika vydání (nezměněných i s menšími úpravami). Steinův vychází naposledy 1918, Krausův se posléze stává nejrozšířenějším, "nejoficiálnější" textem: je běžně užíván ve většině společenství i po roce 1945, vlastně až do nedávné doby (ještě v roce 1981 vyšel reprint jeho 5. vydání z r. 1937).³⁷⁾ Steinovy i Krausovy modlitební knihy poskytují poměrně bohatý materiál v rubrikách i v textu samém, např.: *těto slavnosti podzelené; den polovičních svátků podzelené; oběť dne ... svátku podzelené; o svátku podzelené; tento svátek podzelené; v první a druhý den podzelené; v první předvečer podzelené; o slavnosti podzelené, o podzelené*. U Steina nacházíme výraz *podzelená* také ve významu 'suka' (*prvního večera podzelené říká se v podzelené, abychom o slavnosti této v podzelené dleli*), Kraus má v těchto kontextech hebrejsky vysázené *suka* (*když se jde do suka; dříve než se opouští suka*).

Substantivum *podzelená* 'sukot' se vyskytuje až do okupace i v jiných publikacích oficiálního charakteru, např. v kalendáriu (*část rituální a část kalendářní*) mnoha

34/ *Modlitby pro dcery izraelské ve všech poměrech života pro domácí a veřejnou pobožnost*, přeložil Hyněk Kraus, Mladá Boleslav 1881; modlitby nejsou zrcadlově hebrejsko-česky, nýbrž pouze v češtině.

35/ *Maarche-lew – Modlitby israelitův pro dny všední, pro sabaty i svátky*, překladem českým opatřil Dr. August Stein, Praha 1884 (hebrejsky a česky, stránkování zprava); z levé strany připojena samostatná útlá, pouze českojazyčná publikace *Modlitby pro všední dny a svátky doma a v synagoze*, Praha 1884. V předmluvě Stein připomíná počín vydání *siduru* v r. 1847 a stručně shrnuje program českožidovského hnutí: *Od té doby vyvinul, zdokonalil a obohatil se jazyk český měrou přímo úžasnou; zároveň rozšířila se valně uvědomělost národní též u souvěrců našich, bydlících v krajinách českých; tím vzmahala se u našich souvěrců i snaha, nelíšiti se od spoluobčanů svých ničím jiným než náboženským vyznáním, a i tu jen potud, pokud toho nezbytně třeba*.

36/ *Prof. S. J. Kaempfa Modlitby pro všechny dny všední, sabaty a svátky, jakož i Jom Kipur Kátan*, přeložil Moric Kraus, Praha 1903 (hebrejsky a česky, stránkování zprava); z levé strany připojena samostatná útlá, pouze česká publikace *Prof. S. J. Kaempfa Stručné modlitby pro israelské paní a dívky*, přeložil Moric Kraus, Praha 1903, 24s.

37/ Židovská liberální unie (menší skupina intelektuálů neortodoxního zaměření) vydala nedávno zkrácený *sidur* s paralelním textem hebrejským, hebrejským v prepisu do latinky, anglickým a českým: *Večerní modlitby pro šabat a svátky*, redakce a překlad T. Salomon a B. Kuras, Praha 2001. Tato knížka používá pouze výraz *sukot*. Z ortodoxních kruhů je již několik let ohlášeno vydání *siduru* s novým překladem K. E. Sidona, který ještě není k dispozici. V rukopise (tj. jeho elektronické verzi), do kterého jsem měl možnost nahlédnout, se však důsledně používá pouze označení *sukot* (a *suka* pro "stánek").

ročníků Kalendáře česko-židovského,³⁸⁾ kde pak dokonce narážíme také na mužské adjektivum *podzelený*: *obýváme podle předpisu tóry v podzelených stáncích* (Kalendář 1938/1939); *Svátek podzelených stanů* (ve většině kalendářů Kalendáře 1913/ 1914-1935/36; rok 1936/37 má jen *Podzelené stany*; v posledních dvou ročnících před okupací se redaktoři opět vracejí k označení *Podzelená*). Za zmínku stojí, že v zábavní části Kalendáře 1886/1887 byla publikována povídka nazvaná přímo *Podzelená*³⁹⁾ (o starém zbožném muži, který oslaví svou poslední *podzelenou* a pokojně zemře), kde nacházíme mj. i doklady pro význam 'suka' (*byl před několika dny besídka – podzelenou – stavěti počal; podzelená byla hotová*) a na závěr hříčku *ustlati mu pod zemí, pod zelenou*.

Pro úplnost chci zmínit ještě jeden výraz, jistě také inspirovaný původním spojením *pod zelenou* a možná užítý tak trochu "navzdory" českožidovskému *podzelená*. Je to substantivum *podzelení* ve spojení *svátek podzelení*, na který jsem narazil v přehledové rubrice *Svátky a pústy* v sionisticky orientovaném Židovském kalendáři⁴⁰⁾ 1927/28 a 1928/29 (v tabulkách kalendária jsou názvy svátků v souladu s orientací kalendáře uvedeny v hebrejském znění *Sukaus* a *Sukot*). Výraz *podzelení* je patrně třeba chápat jako genitiv, není však úplně jasné, zda ve významu 'sukot' či 'suka'. Pro druhé řešení by mohlo mluvit heslo *podzelení n. – die Laubhütte* v Kottově slovníku, který je však uvádí v nežidovském kontextu.⁴¹⁾ V následujících letech se však už kalendář přiklání k podobě *svátek podzelené*.

Po roce 1945 se židovská kalendária definitivně přiklánějí k hebrejskému výrazu *sukot* bez uvádění dalšího českého ekvivalentu a zdá se, že v poválečných desetiletích termín *podzelená* mizí také ze spontánního úzu⁴²⁾ i přesto, že se v náboženské praxi nadále užívá Krausův hebrejsko-český *sidur*.

Tvoření

Vznik lexému-termínu *podzelená* lze rekonstruovat nejspíše v těchto fázích:

1. Existuje ustálené spojení *pod zelenou* v obecném významu 'pod širým nebem, v přírodě' (srov. *PSJČ, SSJČ*), původně eliptické, snad: **pod zelenou* (*větvi/haluzi/střechou*).

38/ Dále jen Kalendář. Vycházel v Praze 1881-1939 (vročení je uváděno vždy na základě židovského liturgického roku, od podzimu do podzimu; první ročník je tedy 1881/1882) a tendence jazykové asimilace je v něm zřejmá: zpočátku jsou pasáže rituální a kalendářní části týkající se liturgie tištěny bez překladu hebrejsky, postupně (výrazně od r. 1900/1901) se čím dál více prosazuje čeština.

39/ Glaser, S., *Podzelená*, Kalendář česko-židovský 1886/1887, s. 114-116.

40/ Vycházel v Praze v letech 1920-1939.

41/ Doklad je navíc slovenský: *pre vojevodu učinili podzelenie (foliata)*. Jedná se o překlad uherské latinsky psané středověké kroniky do slovenštiny, který vypracoval František V. Sasinek: *Anonymus, Belae regis notarius*, in: *Slovenský letopis II*, Skalica 1877, s. 1-32 (výraz *podzelenie* je na s. 18).

42/ Nepřímo mi to potvrdily i osobní rozhovory s několika praktikujícími judaisty nebo odborníky v judaistice starší, střední i mladší generace, kteří substantivum *podzelená* neznali. Do slovníku Šimandl, J. – Mádr, O. – Bartoň, J. – Hlavsová, J., *Jak zacházet s náboženskými výrazy*, Praha 2004, byl tento výraz zařazen na základě skutečností uvedených v tomto článku, a to s kvalifikací *dříve*.

2. V českojazyčném židovském prostředí v rámci specifického užití (*Židé jsou dnes pod zelenou* a nejspíš i *pod zelenou seděti*) patrně znovu ožívá intenzivní povědomí eliptičnosti: **pod zelenou (střechou/boudou/větvi/haluzi/barvou)*. Tato slavnost se totiž neslaví pobytem ve skutečně volné přírodě, nýbrž přebýváním v *suce*, besídce se střechou z olistěných nebo jehličnatých zelených větví, a svou roli mohla případně sehrát také výrazně zelená barva tří ze čtyř druhů (jen *etrog* je žlutý), o svátcích obřadně vyzdvihovaných a nošených.

3. Ustálená terminologická spojení: *slavnost/svátek pod zelenou 'sukot'*, *stánek pod zelenou 'suka'*.

4. Pravděpodobně užíváním častých spojení typu *máme slavnost pod zelenou* či *na slavnost pod zelenou* se posiluje pevnost předložkového spojení⁴³⁾ (alespoň v neoficiálním úzu se uplatňuje i spřežka *podzelenou*) a posléze i jeho adjektivní chápání jakožto akuzativu (díky dvojí pádové vazbě předložky *pod* a tvarové homonymii 7. a 4. pádu adjektiva *zelená*: **máme slavnost podzelenou* – **máme podzelenou slavnost*). Vytváří se spojení *slavnost podzelená*.

5. Adjektivum (ve významu "sukotový", určený pro slavnost *sukot'*) je pak dokonce legitimizováno dotvořením mužského rodu: *podzelený stánek*.

6. Ženský tvar adjektiva se cestou elipsy *podzelená (slavnost)* chápe čím dál více substantivně, na způsob lexémů typu *prodloužená (slavnostní taneční lekce)*, *dočesná (slavnost na závěr sklizně-česání chmele)*: *na podzelenou, o podzelené*. Vykazuje všechny charakteristiky substantiva, je doloženo mj. v genitivních spojeních jako *podvečer podzelené, druhý den podzelené*.

7. Substantivum *podzelená* se vedle toho objevuje také ve významu 'suka', tedy cestou jiné elipsy, snad **podzelená (suka/besídka/chata/bouda)*: *abychom v podzelené dleli, vstupujeme do podzelené*.

Svědék jazykové asimilace

Substantivum *podzelená* je nápadné tím, že je utvořeno nestandardně, vlastně raritně a svým způsobem "chybně". To je také (spolu s určitou rozkolísaností úzu pokud jde o název svátků *sukot* vůbec) nejspíš důvod, proč chybí v prestižních českých jazykových slovnících (s výjimkou Kotta), přestože je dobře doloženo a po desítky let ukotveno v oficiálních a mezi rabíny i věřícími laiky běžně užívaných textech dříve početné českojazyčné komunity izraelského vyznání. Jeho užívání pravděpodobně zůstalo omezeno na "vnitřní" prostředí židovských náboženských obcí a podle všeho neproniklo do beletrie určené pro širší českou veřejnost⁴⁴⁾ – neobstálo v konkurenci "řádného", slovníky respektovaného označení *pod zelenou*.

Tento svérázný českožidovský výraz – náboženský termín, dnes již asi definitivně zmizelý, si však zaslouhuje připomenutí alespoň jako svědek zajímavého

43/ Srov. hornolužickosrbské *kemša* a dolnolužickosrbské *namša* 'mše, eucharistická bohoslužba' z pův. předložkového spojení *ke mši, na mšu*.

44/ Nepodnikl jsem v této věci soustavné zkoumání. Ale v rámci řady beletristických textů ze židovského prostředí, které mi prošly rukama (kalendářové zábavné texty, povídky, romány) se mi s výjimkou uvedené povídky S. Glasera na výraz *podzelená* nepodařilo narazit, na rozdíl od poměrně běžného spojení (*slavnost/svátky pod zelenou*).

jazykově asimilačního procesu (za výrazné příklady jiného druhu ve stejné linii může posloužit dříve běžné užívání výrazu *kostel* pro synagogu nebo naopak exkluzivnější *konfirmace* pro obřad *bar micva*,⁴⁵⁾ se kterými se dnes již také nesetkáme), kterému nakonec nebylo dopřáno pokračovat ve svém rozvoji. Z menší části to bylo způsobeno relativně silnou konkurencí sionistického hnutí (tj. hnutí proizraelského, usilujícího o židovskou nacionální identitu, a tudíž národnostně i jazykově neasimilačního), zvláště v období mezi válkami.⁴⁶⁾ Hlavní příčinu je pak třeba hledat v tragickém zániku většiny našich židovských obcí za nacistické okupace a po válce (s novou intenzivní vlnou po roce 1990) v zesíleném intelektuálním prohebrejském hnutí působícím v obnovujícím se českém judaismu. Předválečný typ "lidového náboženství", který byl nejvíce otevřený spontánní jazykové asimilaci (kultivované a zároveň podněcované a zaštitované českožidovskými intelektuály), zde již hraje poměrně malou roli. Svým podílem přispěla také skutečnost, že ve zdecimovaných židovských obcích v Čechách a na Moravě po válce nalezlo nový domov značné procento ortodoxněji orientovaných přistěhovalců ze Slovenska a Podkarpátí, kteří se sice česky brzy naučili, ale neměli valný zájem na podpoře asimilačního modelu, který byl většinou věroučně a obřadově liberálnější.

Josef Bartoň

45/ Slavnost, kdy se třináctiletý chlapec stává plnoprávným členem obce a bere na sebe veškeré náboženské povinnosti z toho plynoucí. Slovo *konfirmace* se obvykle užívá v prostředí protestantském, méně v katolickém, které dává přednost *břimování*.

46/ Stranou nechávám židovské komunity tíhnoucí spíše k německému jazyku (v meziválečném období většinové na Moravě), které žily vlastním jazykovým životem a do českožidovského hnutí se přirozeně nezapojovaly. Za okupace byly na základě "rasových zákonů" šikanovány a masakrovány stejně jako obce českojazyčné a po válce se jejich nepatrné zbytky v Československu nejspíše v další generaci od němčiny odklonily.